

Mítoszirtás az újszövetségi szövegtörténet terén

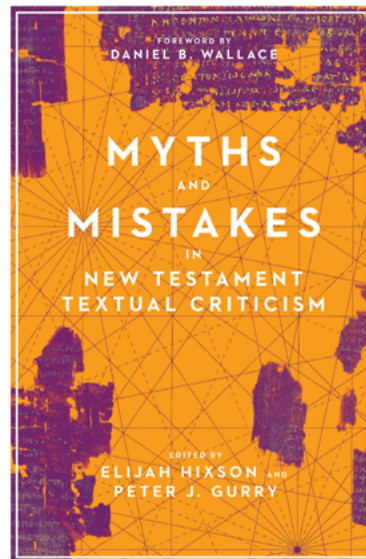
Elijah Hixson és Peter J. Gurry (szerk.):
Myths and mistakes
in New Testament textual criticism
IVP Academic, 2019.

BÉKEFI BÁLINT

Az Újszövetség szövegének hitelessége a keresztény hitvédelem egyik központi témája. Nem keresztény kritikusok azzal vádolják az újszövetségi iratok másolóit, hogy az évszázadok során – akarva vagy akaratlanul – megváltoztatták a szöveget. Apologéták igyekeznek válaszképpen minél több és minél korábbi kéziratot felsorakoztatni, ezzel alátámasztva a szöveg megbízhatóságát.

Ezen a fekete-fehér palettán az üde, bár zavarba ejtő színfolt a Mítoszok és hibák az újszövetségi szövegkritikában című tanulmánykötet. A könyv szerzői és szerkesztői evangéliumi keresztények, akik az Újszövetséget hitelesnek és megbízhatónak tartják – egyszersmind pedig frissen doktorált vagy éppen doktoráló, a legújabb eredményeket ismerő Újszövetség-kutatók. Munkájuk célja, hogy egyszerre válaszolják meg a Bibliát ért kritikákat, és korigálják a keresztény apologéták pontatlan vagy hibás érveit.

A könyv tizenöt fejezetből áll, melyek mindegyike egy-egy résztémával kapcsolatos „mítoszokat” tárgyal. Minden fejezetet más írt, ami miatt tapasztalható némi egyenetlenség közöttük – a tudományos ismeretterjesztés műfajában

nem minden szerző mozog egyformán kényelmesen. Ennek ellenére tartalmilag mindegyik tanulmány színvonalas és olvasásra érdemes. A következőkben a fejezeteket sorban ismertetem, az első, bevezető fejezet kihagyásával.

A második fejezetben Timothy Mitchell az eredeti kéziratok körüli mítoszok eloszlatására vállalkozik. Az Újszövetség egyes védelmezői időnként amellet érvelnek, hogy az eredeti kéziratok több mint száz évig is közkezen foroghattak, ezzel biztosítva a későbbi másolatok megbízhatóságát. Mitchell szerint ez túl optimista: bár valóban vannak példák többszáz éves kéziratokra, a nedvesebb éghajlatokon a papirusz általában gyorsan bomlani kezdett, sok kézirat pedig természeti katasztrófák vagy üldöztetés áldozatául eshetett. Konkrét bizonyíték hiányában ezért megalapozatlan azt feltételezni, hogy az Újszövetség eredeti-jei évszázadokig fennmaradtak.

Másrésről a Biblia néhány kritikusa magát az eredeti kézirat fogalmát is kétségbe vonja, mondván, hogy nem vetíthetjük vissza a nyomdai kiadásra alapozó fogalmainkat az Újszövetség szövegtörténetébe, hiszen az ókori szövegek folyamatosan változtak és alakultak. Mitchell ezzel szemben részletesen elemzi a görög-római kori könyvírás és -publikálás körülményeit, és megmutatja: világos választóvonal feszült aközött, amikor egy szerző a művét az írás folyamatának részeként újra és újra átdolgozta, és aközött, amikor nyilvános közlésre adta azt – elküldve ismerőseinek, könyvtáraknak vagy könyvesboltoknak.

A harmadik fejezetben Jacob Peterson az újszövetségi kéziratok számával és korával foglalkozik. Hitvédelmi munkákban ezeket gyakran túlzón vagy komoly hiányosságokkal mutatják be. Ilyen hiányosságok például a kéziratok időbeli eloszlása és tartalmi részlegessége. Bár vannak korai másolatok, túlnyomó többségük nem az első pár évszázadból származik, sőt több mint 80%-uk második évezredi. Emellett a kéziratok közel 90%-a csak az Újszövetség egy – egy-két verstől több könyvig terjedő – részét tartalmazza, és egyes könyvek sokkal több példányban maradtak fenn, mint mások. Peterson a fejezet másik részét annak a kérdésnek szenteli, hogy pontosan hány ógörög nyelvű kéziratot ismerünk. A válasz meglepően bonyolult. Például előfordul, hogy egy kéziratot több darabban vásárolnak meg kutatók, és ezek önálló kéziratokként kerülnek katalogizálásra; máskor pedig korábban katalogizált kéziratok egyszerűen elvesznek, így viszont nem mindig lehet tudni, hogy egy később „felfedezett” kézirat nem azonos-e egy eltűnt korábbival. Peterson becslése szerint kb. 5300, vagy még óvatosabban kb. 5100 újszövetségi kézirattal rendelkezünk.

A negyedik fejezetben James Protho egy másik gyakori hitvédelmi toposzt elemez: ti. azt, hogy az Újszövetség sokkal több példányban maradt fenn, mint más ókori szerzők – például Hérodotosz vagy Thuküdidész – művei. Protho központi kritikája az, hogy az apologéták ezen egyéb dokumentumok kéziratainak számát helytelenül kezelik. Két okból: egyrészt mert míg az Újszövetségnél a legfrissebb felfedezéseket is számba veszik, addig az egyéb iratoknál akár hetven-nyolcvan éve elavult adatokat hoznak (pedig azóta kéziratok százai kerültek elő); másrészt pedig mert tévesen kezelik a nem újszövetségi iratokhoz tartozó számadatokat. A klasszika-filológusok ugyanis időnként csak az „érdekes” kéziratokat számolják, amelyek befolyásolják az eredeti szöveg helyreállítását, az Újszövetség szövegének kutatói viszont minden kéziratot beleértene a számadataikba. Mindezek ellenére Protho az apologetikai érvet hasznosnak tartja, hiszen az Újszövetség valóban a(z egyik) leggazdagabban fennmaradt ókori dokumentum, de figyelmeztet: az érvet csak fair és körültekintő módon szabad használni.

Az ötödik fejezetben Elijah Hixson a kéziratok korának meghatározását tárgyalja. Ennek hitvédelmi vonatkozása abban áll, hogy hangsúlyt szokás helyezni a legkorábbi újszövetségi kéziratokra, illetve azok pontos keletkezési idejére. Népszerű adat például, hogy a legkorábbi Újszövetség-töredék a Kr. u. 125 körülből származó P52-es számú Rylands-papirusz. Hixson elmagyarázza, hogy egy kézirat kora sok esetben csak paleográfiai alapon – vagyis az írásmód jellegzetességei alapján – határozható meg. Ebben a módszerben azonban sok a bizonytalanság, ezért felelősségteljesen csak 50, vagy inkább 100 éves időszakra enged következtetni. A neves P52-es kézirat-töredék kora sem határozható meg pontosabban, mint hogy valamikor Kr. u. 100 és 200 között keletkezett – de Hixson arra is felhívja a figyelmet, hogy többek szerint a még későbbi keletkezés sem zárható ki.

A hatodik fejezetben Gregory Lanier a kormeghatározási verseny gyökerét veszi célba: azt az előfeltevést, hogy minél későbbi egy kézirat, annál rosszabb. Lanier több esetet bemutat, amikor egy későbbi irat meglepően megbízhatónak bizonyult. Egy 10. századi „kisbetűs” kézirat például, amit egy Efrém nevű írnok készített, úgy tűnik, hogy egy Kr. u. 400-as évekből származó eredetire vezethető vissza – azt persze nem tudni, hogy közvetlenül vagy köztes másolatokon keresztül. Két másik – egy 10. és 12. századi – kézirat pedig egymástól függetlenül egy Kr. u. 500 körüli kézirattól származik. Ráadásul az írnokok időnként bizonyosságát adják szövegkritikai tájékozottságuknak, amikor lapszéli megjegyzéseket hagynak általuk ismert szövegvariánsokról, vagy kéziratukat számukra elérhető korábbi példányok alapján korrigálják. Elhamarkodott tehát az a feltételezés, hogy a későbbi kéziratok romlottak vagy haszontalanok.

A hetedik fejezetben Zachary Cole egy a Bibliát támadó sztereotípiával vitatkozik: azzal, hogy az Újszövetség korai másolói ügyetlen laikusok lettek volna. Cole bemutatja az érv hátterét: azt, hogy az ókori görög iratokban megkülönböztethető a szépirodalmi és a hétköznapi írásmód, az újszövetségi kéziratok pedig inkább az utóbbira hasonlítanak. Így – egyszerűen, gyorsan, díszítés nélkül – írták sokan akkoriban a leveleiket, bevásárlólistáikat, szerződéseiket. Cole azonban kétségbe vonja a kalligrafikus írásmód és a megbízhatóság vagy pontosság kapcsolatát: hiszen a szerződéseket pl. pontosan kellett lejegyezni, a szépen megformált betűkkel másolt szépirodalmi művekből viszont ismertek pontatlanul másolt példányok. Bár az Újszövetséget nem „főállású” írnokok másolták, sokan mások – szolgák, hivatalnokok – is „kompetensek és képzetek” voltak az írásban. Hogy az Újszövetséget is ilyen emberek másolták, annak legfőbb tanúsága a hosszú (több száz oldalas) kéziratok következetes stílusa például a betűk és a margók méretében. Cole arra is rámutat, hogy a kéziratok közötti különbségek is a másolók megbízhatóságát támasztják alá, hiszen ezek a különbségek túlnyomó részben nem nagyléptékű, öncélú kiegészítések vagy kihagyások, hanem véletlen tévesztések.

A nyolcadik fejezetben Peter Malik az írnoki helyesbítéseket mutatja be: azokat a javításokat vagy megjegyzéseket, amelyeket maguk a másolók illesztettek a kéziratokba, miután észrevették, hogy hibát vétettek. Ezek révén több írnok bizonyosságot tesz az igényességéről – vagy legalábbis jószándékáról, mert olyan is akad, aki elsőre rengeteg hibát vét, de utóbb ezeket igyekszik sorra korrigálni. A helyesbítések egy szakmai nehézséget is felvetnek, ugyanis a tudományos szövegkiadások feljegyzik mind az eredeti, mind a korrigált változatot; viszont ha valaki nem elég körültekintő, akkor lehet, hogy csak az egyiket veszi észre. Így történhetett például az is, hogy a bibliakritikus Bart Ehrman szándékos, teológiai motivált változtatásként azonosított a P66-os papiruszban több olyan hibát, amiket a másoló valójában rögtön helyreigazított.

A kilencedik fejezetben S. Matthew Solomon a Filemon-levél szövegtörténetéről ad áttekintést. A fejezet inkább a szerző disszertációjának összefoglalója, mintsem a könyvbe szervesen illeszkedő szövegkritikai mítoszirtás. Ennek ellenére találhatunk benne érdekességeket: például, hogy alig van olyan újszövetségi szakasz, amelynél az összes fellelt ógörög kézirat egybevetését elvégezték volna; illetve, hogy bár a levélnek szinte minden szavánál találni apró eltéréseket kéziratok között, a teljes szöveghelyreállító munka elvégzése után pár betűt leszámítva mindenhol eldönthető, hogy mi állt az eredetiben.

Solomon fejezete, sőt talán már az előző is, rámutat a könyv egy apró gyengeségére: a rendező elv, hogy a hitvédelem számára releváns szövegkritikai mítoszokat tárgyalja, helyenként sérül, és pár tanulmány inkább a szerzőik kutatási összefoglalóinak érződik.

A tizedik fejezetben Peter Gurry a kéziratok között fellelhető eltéréseket (ún. szövegvariánsok) övező mítoszok kiirtására vállalkozik. Míg az Újszövetséget védelmezők azt állítják, hogy ezek az eltérések (szinte) mind jelentéktelen különbségek, amik nem befolyásolják a keresztény hitet, addig a Biblia kritikusai olyan példákat emelnek ki, amelyeknek lehet teológiai jelentősége. Gurry szerint valahol mindkét oldalon igaz van: a legtöbb érdemi bizonytalanságot hordozó variáns nem érinti a keresztény teológiát, de van mintegy kéttucat (pl. Lukács 23,34; János 1,18), amelyik igen – azonban még ezen esetekben sem áll vagy bukik központi keresztény hittétel vitatott verseken, hiszen a fontos igazságokat több igehely is alátámasztja.

Gurry a variánsok számával is foglalkozik, amit félmillióra becsül. Ez soknak tűnhet, de rámutat: ezt nem csak az Újszövetség hosszához kell viszonyítani, hanem a kéziratok együttes terjedelméhez is, hiszen az eltérések a másolás folyamatában jönnek létre. János 18. fejezetének példáján illusztrálva: a szöveg kéziratjai összesen mintegy 1,3 millió szót tesznek ki, és 3 ezer eltérést tartalmaznak. Ezek többségének jelentéktelenségét mutatja, hogy a tudományos Újszövetség-kiadások mindössze kb. tíz variánst tartanak említésre méltónak, a bibliafordítások lábjegyzeteibe pedig már egy sem került bele.

A tizenegyedik fejezetben Robert Marcello az ún. ortodox szövegromlás vádjával foglalkozik, amely szerint a kéziratmásolók megváltoztatták az Újszövetség szövegének részleteit, hogy jobban összhangba hozzák az általuk helyesnek vélt teológiával. Marcello amellett érvel, hogy a vádlók következtetései gyakran elhamarkodottak, amikor kiragadott igeversekkel foglalkoznak, figyelmen kívül hagyva, hogy ugyanaz a kéziratmásoló más igékkal hogyan bánt, vagy amikor eleve azt feltételezik, hogy mindenképpen a kevésbé „ortodox” változat volt az eredeti. Tagadhatatlan azonban, hogy akad példa ilyen változtatásokra: a P72-es papiruszban például több igeversnél megfigyelhető, hogy mintha másolója ki akarta volna hangsúlyozni Jézus istenségét – ezért kerülhetett nála az 1 Péter 5,1-ben „Krisztus szenvedései” helyére „Isten szenvedései”, vagy maradhatott el a 2 Péter 1,2-ben az „Istenünk és Üdvözítőnk, Jézus Krisztus”-ból az „és”.

A tizenkettedik fejezet egy hitvédők által emlegetett, jól hangzó legendát cáfol: azt, hogy ha a kéziratok mind el is veszték volna, a korai egyházatyák idézeteiből

szinte teljes egészében helyre lehetne állítani az Újszövetség szövegét. Andrew Blaski ezt „eposzi léptékű” mítosznak nevezi, és egy 18. századi skót bíróról szóló, több közvetítőn át fennmaradt anekdotára vezeti vissza. Az érv többszörösen hibás: egyrészt valójában sokkal több hiányozna a korai idézetekből helyreállított Újszövetségből – becslések szerint legalább a fele. Másrészt az érv körkörös, ugyanis az újszövetségi idézetek csak úgy azonosíthatók az egyházatyák szövegeiben, ha már eleve ismerjük az eredeti szöveget. Ez azért van így, mert az egyházatyák hasonlóan idézték az Újszövetséget, mint az Újszövetség az Ószövetséget: időnként csak utalva, máskor átfogalmazva, néha pedig szó szerint – és megesett, hogy mindenféle jelölés vagy hivatkozás nélkül. Blaski konklúziója határozott: ezt az érvet nem szabad használni.

A tizenharmadik fejezetben John Meade a kánonlisták és a kódexek viszonyát vizsgálja. Vitatott ugyanis, hogy melyik forrásból állapítható meg megbízhatóan a korai keresztények Újszövetségének kánona – azon könyvek halmaza, amelyeket isteni tekintélyű, ihletett szentírásnak tartottak. Meade szerint a kánonlistákból kell kiindulnunk, amelyek három kategóriára osztják az iratokat: kanonikus (pl. az evangéliumok), hasznos, de nem kanonikus (pl. Kelemen első levele), és hiteltelen. Meglepő, hogy ha összevetjük a listákat azzal, ahogyan a korai keresztények ezeket az iratokat használják és idézik, úgy tűnik, hogy számukra „Szentírás” vagy az „ihletett szöveg” kategóriája időnként kiterjedt mind a kanonikus, mind a pusztán hasznos iratokra – mégis csak az előbbieknél tulajdonítottak feltétlen tekintélyt, csak azokra volt szabad teológiai igazságok alátámasztása céljából hivatkozni. Meade szerint ennek fényében érthetővé válik a kódexeknek (könyvformátumú kéziratok) az az egyébként meglepő tulajdonsága, hogy rendre mind kanonikus, mind pusztán hasznos könyveket tartalmaznak: egyszerűen azért, mert azok az iratok kerültek beléjük, amiket a keresztények olvastak.

A tizennegyedik fejezetben Jeremiah Coogan a korai Újszövetség-fordítások szövegtörténeti szerepét tárgyalja abból a hitvédelmi toposzból kiindulva, amely szerint az Újszövetség ókori fordításaiból közel húszezer kézirat áll rendelkezésünkre. Coogan részletes áttekintést ad a korai – latin, szír és kopt – fordításokról, kitérve szövegkritikai hasznukra is. Rámutat, hogy egy fordítás gyakran nehezen használható arra, hogy az eredeti szöveg pontos formáját visszakövetkeztessük belőle, hiszen különböző nyelvek különböző szórendet, vagy akár szófordulatokat követelnek meg. Érdekes módon ahogy a késő-ókori és kora-középkori évszázadok során a fordításokat revideálták, egyre szó szerintibbéké váltak, azonban még így is igaz, hogy legtöbbször csak nagyobb

léptékű variánsoknál – egész kifejezések vagy tagmondatok jelenléte, hiánya, vagy áthelyezése – hasznosak. A korai fordítások kéziratának száma több ezer, de pontos adat sajnos nem elérhető, ugyanis nincsenek átfogóan és precízen katalogizálva.

A tizenötödik fejezet a hitvédelemtől távolabb eső témához nyúl: Edgar Ebojo a modern – különösen a harmadik világbeli – bibliafordítások és az újszövetségi szövegkritika viszonyába nyújt betekintést. Kiemelten olyan fordításokat tárgyal, amelyek célnyelvei nélkülöznek olyan anyanyelvi beszélőket, akik jól ismernék a bibliai nyelveket. Bemutatja az ilyen esetekben használt segédeszközöket: közvetítőnyelveken elkészített fordítások, kommentárok és a célnyelvet idegen nyelvként beszélő konzulensek. Ebojo hangsúlyozza azt, hogy a bibliafordítás során a szövegkritikai döntéseket, illetve a variánsokról való tájékoztatás módját és mértékét nem csak a tudomány mai állása befolyásolja, hanem a célközönség hite, szükségéi és várakozásai is.

Bár ez a tanulmánykötet keményen kritizálja a Biblia hitelességének sok neves védelmezőjét, a megjelenés óta eltelt pár évben mégis meleg fogadtatásra lelt apologetikai körökben. Ha a tárgyi tévedések nem is, ez a tény talán mégis bizalomra ad okot a keresztény hitvédelem állapotára nézve.

Zárásképpen érdemes kiemelni egy gondolatot, ami a hitvitákon túlmutat, ám több fejezetben visszatér: az Újszövetség szövegtörténete maga a keresztény hit története. Minden kéziratot valaki Isten ígéjeként forgatott, és Isten hűsége és hatalma látható meg abban, hogy az elmúlt kétezer év alatt az Ő szava mindig élt és hatott, és sosem tért vissza Őhozzá üresen.